

CHAPTER 3.
INTERPRETATION OF CONSTITUTIONAL PROVISIONS AS A FACTOR OF
ENSURING NATIONAL SECURITY UNDER MARTIAL LAW

Victor BESCHASTNYI

Head of the Secretariat of the Constitutional Court of Ukraine,

Doctor of Science of Law,

Full Professor, Honored Lawyer of Ukraine,

Kyiv, Ukraine

beschastnyy.vm@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-4650-7371>

Ielyzaveta LVOVA

Doctor of Science of Law, Full Professor, Professor at Constitutional and International Department,

Institute of Law and Security,

Odessa State University of Internal Affairs,

Odessa, Ukraine

ielyzavetalvova@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-3381-3185>

Abstract. Authors studied the problems of interpretation of constitutional provisions and the significance of such interpretation for the system of national security of Ukraine, emphasizing the peculiarity of the mode of operation of the Constitutional Court of Ukraine as a body of constitutional jurisdiction, namely focusing on the interpretation of the Constitution of Ukraine. The study of the legal basis for decision-making and the provision of opinions by the Constitutional Court of Ukraine under martial law in 2022-2023 resulted in conducting of the classification of the interpretation of constitutional provisions by types of legal arguments. Russia's war against Ukraine encroached not only on the constitutional system of Ukraine, but also on the security system in the European legal space and the principles of the international legal order. The article emphasizes the need to develop a draft law of Ukraine "On the Principles of the Constitutional System", examines how the constitutional provisions are interpreted in the last five years of the state's development, and analyzes this phenomenon in the context of the initiated process of negotiations on Ukraine's accession to the

European Union and making amendments in Constitution of Ukraine on implementing EU regulations. It is stated that before the full-scale invasion, the Constitutional Court of Ukraine made decisions for geopolitical reasons, and today the activities of the Constitutional Court of Ukraine are based on strict adherence to the principles of the rule of law, democracy and economic reasonability. It is determined that the need to protect fundamental human rights arises from the very fact of overcoming the contradictions generated by the conflict of society, the shortcomings of public control over the activities of public authorities and the system of protection of law and protection of constitutional values (in particular, in military conflict). There is still a need for public discussions of problematic issues of the future constitutional reform in Ukraine. All in all, it is necessary to improve the norms of the legislation of Ukraine on communication of the Constitutional Court of Ukraine with the civil society, in particular. The result of the study was the conclusion about the need to form a common idea of the norms and rules for the development of constitutional phenomena in responses to citizens' complaints within the framework of appeal to the Constitutional Court of Ukraine.

Key words: constitutional conflict, Constitution of Ukraine, human rights, interpretation, martial law, national security.

ТЛУМАЧЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНИХ ПОЛОЖЕНЬ ЯК ЧИННИК ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ В УМОВАХ ВІЙНИ В УКРАЇНІ

Анотація. Авторами досліджено проблематику тлумачення конституційних положень, а також визначено значення такого тлумачення для системи національної безпеки України, можна відзначити особливість режиму роботи Конституційного Суду України як органу конституційної юрисдикції, а саме спрямованість на тлумачення Конституції України. Результатом дослідження правових засад ухвалення рішень і надання висновків Конституційним Судом України в умовах воєнного стану 2022 - 2023 роках стала розробка класифікації тлумачення конституційних положень за типами правових аргументів. Розв'язання росією війни проти України посягнуло не тільки на конституційний лад в Україні, а й на систему безпеки на європейському просторі та принципи міжнародного правопорядку. У статті наголошено на потребі в розробці проєкту закону України «Про засади конституційного ладу», досліджено у який спосіб тлумачено конституційні положення в останні п'ять років розвитку держави, а також зроблено аналіз цього явища в контексті розпочатого процесу перемовин щодо вступу України до Конституції України та внесення подальших змін в Основний Закон України щодо імплементації норм європейського законодавства. Констатовано, що до повномасштабного вторгнення Конституційний Суд України ухвалював рішення з геополітичних мотивів, а на сьогодні діяльність

Конституційного Суду України базовано на неухильному дотриманні принципів верховенства права, демократії та економічної доцільності. Визначено, що потреба захисту основних прав людини виникає із самого факту подолання суперечностей, що їх породили конфліктність суспільства, недоліки громадського контролю над діяльністю органів публічної влади і системи охорони права та захисту конституційних цінностей (зокрема, в умовах воєнного конфлікту). Досі залишається актуальною потреба в обговоренні з громадськістю проблемних питань майбутньої конституційної реформи. Отже, варто вдосконалити норми законодавства України щодо комунікації Конституційного Суду України з громадськістю, зокрема результатом дослідження став висновок про потребу формації єдиного уявлення про норми та правила розвитку конституційних явищ у відповідях на звернення громадян у межах подання до Конституційного Суду України.

Ключові слова: воєнний стан, Конституція України, конституційний конфлікт, національна безпека, права людини, тлумачення.

Вступ. Визнання міжнародним співтовариством права України на вільну розбудову конституційної ідентичності стало поштовхом для розгортання воєнного протистояння без можливих компромісів вирішення.

Проблематика тлумачення Конституційним Судом України конституційних положень є актуальною в світлі другої річниці повномасштабного вторгнення та десятої річниці початку російсько-українського воєнного конфлікту.

Дослідники Ю. Власов та В. Нагребельний визначають, що «офіційне тлумачення Конституції України Конституційним Судом України є загальним і поширюється на необмежену кількість суспільних відносин, регульованих нормою, що тлумачиться» (*Великий енциклопедичний словник, 2007*).

Оскільки серед науковців існують різні підходи до розуміння «уроків» воєнного часу (*Лазарович М., Мироненко П., 2024*), тлумачення конституційних положень Конституційним Судом України слугує не тільки ефективним способом вирішення проблем юридичних суперечностей, а й є основним засобом правильного роз'яснення сутності правового буття та значення Конституції України в завданий період часу. Конституційні принципи та імперативні положення Конституції України мають не тільки найвищу юридичну силу, але є найкращою об'єктивною моделлю справедливості в суспільстві. Також у зазначеному контексті сенс тлумачення Конституції полягає в наданні уніфікованого розуміння, що дотримання конституційних принципів є запорукою благополуччя народу України.

Конституційний Суд України також тлумачить терміни та пропонує судження про сучасні реалії державотворення з урахуванням надбання суспільного досвіду. Зазначена діяльність є елементом українського конституціоналізму, а також засобом передачі інформації задля узгодження конституційної теорії та практики в умовах війни.

Вітчизняна юридична наука виробила різноманітні загальнотеоретичні концептуальні підходи до проблематики тлумачення конституційних положень, які були сформульовані в працях М. Баймуратова, Ю. Барабаша, О. Батанова, В. Бесчастного, Ю. Бисаги, О. Бориславської, В. Василенка, П. Волвенко, М. Балинської, О. Васильченко, Ю. Волошина, С. Головатого, О. Гришук, І. Дробуш, А. Єзерова, В. Кампа, М. Козюбри, М. Колодія, А. Крусян, В. Кудрявцева, Є. Львової, В. Погорілка, П. Рабіновича, М. Савчина, О. Совгирі, Т. Слінько, В. Сокурєнка, Ю. Тодики, В. Федорєнка, В.Шамрая, А. Шевчука, А. Янчука та інших. На думку судді Конституційного Суду України, професора В. Городовєнка, «особливість КСУ полягає в тому, що він у майже кожному своєму рішенні чи висновку бере активну участь у «продовженні руки законодавця» — є творцем юридичних позицій вітчизняної правової думки, особливо у реалізації конституційної доктрини щодо державного сприяння консолідації і розвитку української нації як вільної і незалежної спільноти. В цьому сенсі КСУ концептуально не дозволяє посягати на норму статті 21 Конституції України, яка проголосила: «Усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах. Права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними». Отже, смисл юридичних (правових) позицій являє собою результат тлумачення Конституції України, виявлення сутності її кожної порівняльної норми, кожного положення, що мають особливу юридичну силу, виглядаючи як нормативне і динамічне тлумачення оспорюваних приписів законодавства в актах КСУ» (Городовєнка В., 2021).

У науковому пізнанні ми підемо далі цього розуміння, визначаючи, що через тлумачення Конституційний Суд України здійснює екстраполяцію інтересів української нації та громадянського суспільства на існуючий конституційний лад. Підкреслимо, що вкрай важливим є прослідкувати, яким чином відбувалось тлумачення конституційних положень в останні п'ять років розвитку держави, а також зробити аналіз цього явища в контексті розпочатого процесу перемовин щодо вступу України до Європейського Союзу та внесення подальших змін до Основного Закону України щодо імплементації норм європейського законодавства (Бесчастний В., 2021). Зазначений аналіз зумовлений потребою подолання різночитання та неоднозначності у тлумаченні певних юридичних термінів в різні історичні етапи розвитку української державності.

1. Правові засади ухвалення рішень і надання висновків Конституційним Судом України в умовах воєнного стану.

У статті 147 Конституції України встановлено, що Конституційний Суд України має виключну компетенцію здійснювати контроль за конституційністю законів та інших нормативних актів (*Конституція України від 28 червня 1996 року*).

Ця діяльність забезпечується у спосіб реалізації функції офіційного тлумачення Конституції України в умовах воєнного стану.

У частині другій статті 150 Конституції України закріплено, що рішення Конституційного Суду України є обов'язковими на всій території України, остаточними та оскарженню не підлягають. Конституційний Суд ухвалює рішення про тлумачення Конституції України та законів України в умовах воєнного стану згідно з Регламентом Конституційного Суду України (*За матеріалами офіційного порталу Міністерства Юстиції України “Офіційне тлумачення Конституції та законів України як одна із форм забезпечення судового захисту прав людини і громадянина Конституційним Судом України”*).

На цей час у вітчизняній правовій доктрині не існує комплексного монографічного дослідження особливостей тлумачення Конституції в умовах правового режиму воєнного стану.

Проте вельми ґрунтовними є праці судді Конституційного Суду України, доктора юридичних наук, професора О. Совгирі щодо порівняння ключових позицій Конституційного Суду України до 24 лютого 2022 року і після. Автор наголошує на таких особливостях конституційного судочинства під час війни, як розгляд справ переважно в порядку письмових проваджень, опублікування матеріалів справ на офіційному вебсайті Конституційного Суду України, запровадження електронного формуляру конституційної скарги, відтермінування втрати чинності актами, визначеними неконституційними. Тобто як зазначає О. Совгіря, «під час війни Конституційний Суд України має право відтермінувати втрату чинності правового акту (його окремих положень) або на визначений строк (три або шість місяців із дня ухвалення Судом рішення) або на невизначений строк (зазначаючи, що чинність акта втрачається через три місяці з дня припинення чи скасування в Україні воєнного стану)» (*Совгіря О., 2023*).

Закон України «Про правовий режим воєнного стану» визначає, що воєнний стан – це особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення

національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень» (*Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015*).

Слід звернути увагу, що в статті 1 Закону України «Про національну безпеку» визначено термін «воєнний конфлікт» як форму розв'язання міждержавних або внутрішньодержавних суперечностей із двостороннім застосуванням воєнної сили; основними видами воєнного конфлікту є війна та збройний конфлікт» (*Закон України «Про національну безпеку», 2018*).

Конституційний Суд України 23 листопада 2018 року у Висновку у справі за конституційним зверненням Верховної Ради України про надання висновку щодо відповідності законопроекту про внесення змін до статті 41 Конституції України щодо реалізації прав українських громадян на землю, збереження власності на сільськогосподарські землі в руках громадян України та сталого розвитку села на основі фермерських господарств вимогам статей 157 і 158 Конституції України (*Справа № 2-362/2018(5009/18) № 4-в/2018 від 23 листопада 2018 року*) розтлумачив таке:

«Згідно з частиною другою статті 157 Основного Закону України Конституція України не може бути змінена в умовах воєнного або надзвичайного стану.

Конституція України встановлює особливий порядок введення в Україні чи в окремих її місцевостях воєнного або надзвичайного стану. За частиною першою статті 106 Основного Закону України Президент України приймає відповідно до закону рішення про введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях у разі загрози нападу, небезпеки державній незалежності України (пункт 20); приймає у разі необхідності рішення про введення в Україні або в окремих її місцевостях надзвичайного стану (пункт 21). Такі рішення Президента України згідно з пунктом 31 частини першої статті 85 Основного Закону України мають бути затверджені Верховною Радою України протягом двох днів з моменту його звернення».

Уперше відповідно до пункту 20 частини першої статті 106 Конституції Президент України Указом від 26 листопада 2018 року №393/2018 «Про введення воєнного стану в Україні» ввів воєнний стан у 10 областях України з 14 години 00 хвилин 26 листопада 2018 року строком на 30 діб по 14 години 00 хвилин 26 грудня 2018 року (*Указ Президента України від 26 листопада 2018 року №393/2018 «Про введення воєнного стану в Україні»*) Указом від 24 лютого 2022 року №64/2022 Президент ввів правове положення воєнного стану з 05 годин

30 хвилин 24 лютого 2024 року строком на 30 діб (*Указ Президента України від 24 лютого 2022 року №64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні»*).

У подальшому воєнний стан продовжувався 10 разів указами Президента України від 14 березня 2022 року № 133, від 18 квітня 2022 року № 259, від 18 травня 2022 року № 341, від 12 серпня 2022 року № 573, від 7 листопада 2022 року № 757, від 6 лютого 2023 року № 58, від 1 травня 2023 року № 254, від 26 липня 2023 року № 451, від 6 листопада 2023 року № 734/2023, від 5 лютого 2024 року № 10456.

Варто звернути увагу, що найчастіше в конституційних скаргах ідеться про порушення права на соціальний захист та на судовий захист, що їх гарантовано приписами статей 46, 55 Конституції України. Також в умовах воєнного стану оскаржують законодавчі акти стосовно правового регулювання оплати праці, пенсійного забезпечення окремих категорій громадян (військовослужбовців, державних службовців, працівників прокуратури, професійних суддів), які зазнали змін останнім часом, визначення розміру, порядку призначення й перерахунку матеріального забезпечення (*Бесчастний В., 2021*).

У контексті нашого дослідження погодимось із позицією судді Конституційного Суду України, доктора юридичних наук, професора О.Грищук, за якою «юрисдикційна практика КСУ є яскравим свідченням забезпечення людської гідності у процесі гарантування прав і свобод людини, у тому числі в умовах воєнного часу. «Прикладом цього можуть слугувати рішення КСУ про посилені соціальний захист військовослужбовців, про соціальні гарантії державним службовцям та про соціальні стандарти пенсійного забезпечення» (*Грищук О., 2023*).

Отже, на основі проаналізованих позицій у рішеннях Конституційного Суду України за період часу 2022 - 2023 років, можна класифікувати тлумачення конституційних положень за типами правових аргументів за такими ознаками:

1) тлумачення з аргументами щодо процесуальних форм правозабезпечення та правозастосування органами публічної влади (питання реформування пенсійної системи (*Рішення Конституційного Суду України від 12.10.2022 № 7-р(II)/2022 у справі за конституційними скаргами Жиденка Володимира Вікторовича, Петренка Віктора Олексійовича щодо відповідності Конституції України (конституційності) приписів статті 2 Закону України «Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи» від 08.07.2011 р. № 3668-VI (щодо соціальних гарантій для захисників і захисниць України)*). та про пенсійне забезпечення) (*Рішення Конституційного Суду України від 22.03.2023 № 3-р(II)/2023 у справі за конституційною скаргою Лазуренка Ігоря Олександровича щодо відповідності Конституції України (конституційності) приписів*

абзаців четвертого, п'ятого частини другої статті 70 Закону України «Про виконавче провадження», абзаців третього, четвертого частини другої статті 50 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» (щодо гарантованості пенсії, що є основним джерелом існування, не нижче прожиткового мінімуму);

2) тлумачення з аргументами щодо забезпечення принципу верховенства права (справа про посилений захист військовослужбовців, про соціальні гарантії для захисників та захисниць, щодо гарантії соціального захисту державних службовців (Рішення Конституційного Суду України від 23.12.2022 № 3-р/2022 у справі за конституційною скаргою Мосюрчака Василя Івановича щодо відповідності Конституції України (конституційності) підпункту 1 пункту 2 розділу XI «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України «Про державну службу» від 10.12.2015 р. № 889-VIII), щодо конституційності положень Митного Кодексу України (Рішення Конституційного Суду України (Перший Сенат) у справі за конституційною скаргою Ван Колка Фредеріка Йоганнеса щодо відповідності Конституції України (конституційності) абзацу другого частини шостої статті 481 Митного кодексу України 6 вересня 2023 року № 6-р(I)/2023), щодо конституційності положень про адміністративні правопорушення) (Рішення Конституційного Суду України (Перший Сенат) від 12 жовтня 2022 року № 8-р(I)/2022 у справі за конституційною скаргою Унуковича Романа Андрійовича щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремого положення абзацу другого частини першої статті 204³ Кодексу України про адміністративні правопорушення);

3) тлумачення з аргументами щодо обмеження прав і свобод людини в умовах воєнного стану (питання встановлення меж і умов оплати праці згідно з Законом України «Про повну загальну середню освіту» (Рішення Конституційного Суду України від 07.02.2023 № 1-р/2023 у справі за конституційним поданням 56 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) абзацу третього частини другої статті 22 Закону України «Про повну загальну середню освіту»), забезпечення державою гарантії соціального захисту громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, та конституційності положень Бюджетного Кодексу України) (Рішення Конституційного Суду України (Перший Сенат) у справі за конституційною скаргою Костіни Миколи Васильовича щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення пункту 26 розділу VI „Прикінцеві та перехідні положення“ Бюджетного кодексу України від 13.09.2023 7-р(I)/2023.);

4) тлумачення з аргументами щодо дискримінації у реалізації прав і свобод людини (справа про захист права на житло) (Рішення Конституційного Суду України від 22.06.2022

№ 5-р(II)/2022 у справі за конституційною скаргою Абрамовича Олексія Володимировича щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 2 частини другої статті 40 Житлового кодексу України (щодо дискримінації у реалізації права на житло);

5) тлумачення з аргументами щодо забезпечення свободи віросповідання (справа щодо назви релігійних організацій) (Рішення Конституційного Суду України від 27.12.2022 № 4-р/2022 у справі за конституційним поданням 49 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про внесення зміни до статті 12 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» щодо назви релігійних організацій (об'єднань), які входять до структури (є частиною) релігійної організації (об'єднання), керівний центр (управління) якої знаходиться за межами України в державі, яка законом визнана такою, що здійснила військову агресію проти України та/або тимчасово окупувала частину території України»).

Отже, варто акцентувати на тому, що правові позиції Конституційного Суду України в умовах війни є важливими джерелами більшості галузей та підгалузей права України, їх ураховують суб'єкти правотворчості всіх рівнів під час розробки та прийняття нормативних актів.

2. Значення правових аргументів Конституційного Суду України для забезпечення верховенства Конституції України в умовах воєнного стану.

Загальновідомо, що згідно з частиною першою статті 8 Закону України «Про правовий режим воєнного стану», пунктом 3 Указу Президента України від 24 лютого 2022 року № 64/2022, можуть обмежуватись конституційні права, установлені у статтях 30-34, 38, 39, 41 - 44, 53 Конституції України (Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII.).

У Рішенні від 2 листопада 2004 року у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання) Конституційний Суд України розтлумачив, що «одним з проявів верховенства права є те, що право не обмежується лише законодавством як однією з його форм, а включає й інші соціальні регулятори, зокрема норми моралі, традиції, звичаї тощо, які легітимовані суспільством і зумовлені історично досягнутим культурним рівнем суспільства. Всі ці елементи права об'єднуються якістю, що відповідає ідеології справедливості, ідеї права, яка значною мірою дістала відображення в Конституції України. Таке розуміння права не дає підстав для його ототожнення із законом, який іноді може бути й несправедливим, у тому числі обмежувати свободу та рівність особи» (Рішення Конституційного Суду України у справі за

конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання) від 2 листопада 2004 року N 15-рп/2004).

Проте в окремій думці стосовно зазначеного рішення суддя Конституційного Суду В. Іващенко не погодився з таким висновком «насамперед тому, що із сформульованого у Рішенні визначення принципу верховенства права впливає можливість протиставлення законодавства і таких “соціальних регуляторів”, як норми моралі, традиції, звичаї тощо. Притому в разі колізії норм законів і цих “регуляторів” пріоритет надається останнім, оскільки закон “іноді може бути й несправедливим, у тому числі обмежувати свободу та рівність особи” (підпункт 4.1 мотивувальної частини Рішення)» (Окрема думка судді КСУ В. Іващенко, Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання) від 2 листопада 2004 року N 15-рп/2004).

На думку професорки О.М. Балинської, «змістом офіційного тлумачення КСУ положень Конституції України та законів України є їх конкретизація, уточнення, деталізація. Це певні норми, а саме – інтерпретаційні норми, в яких даються розпорядження, як розуміти той чи інший термін, вираз або правову норму в цілому, як її застосовувати. Це – нормативне тлумачення, норми роз'яснення; вони сприяють правильній реалізації Конституції України та законів України і в цьому аспекті є допоміжними правилами. Їх допоміжний характер дістає вияв і в тому, що вони не можуть застосовуватися окремо, самотійно, без роз'яснювальних положень Конституції України та законів України, вони діють тільки разом з положеннями, які тлумачилися, і не можуть бути нормативною основою правозастосовних актів. Офіційне тлумачення Конституції України та законів України КСУ має «зворотну силу». Її межі визначаються моментом вступу в силу положень Конституції України та інтерпретованих законів України – адже в процесі здійснення КСУ не змінює правової норми, її зміст залишається первинним, а офіційними тлумаченнями тільки встановлюється той зміст, який вклав у неї законодавець. Тому норми права завжди мають зміст, розкритий офіційними тлумаченнями, і вони повинні застосовуватися відповідно до цього змісту. Якщо офіційному тлумаченню КСУ положень Конституції України або законів України не відповідають акти їх застосування, останні підлягають скасуванню» (Балинська О. М., 2021).

Важливим для аналізу особливостей тлумачення конституційних положень є Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними скаргами Байбешева Павла Вікторовича, Бурлакової Ольги Олександрівни від 12 липня 2019 року № 5р(І), в якому було

роз'яснено поняття рівності усіх у їхніх правах і свободах, а саме: «Конституційний Суд України вважає, що гарантована Конституцією України рівність усіх людей у їхніх правах і свободах означає необхідність забезпечення їм рівних юридичних можливостей як матеріального, так і процесуального характеру для реалізації однакових за змістом та обсягом прав і свобод. Порушення рівності конституційних прав і свобод означає, що особа або група осіб за визначеними у статті 24 Конституції України ознаками, які були, є та можуть бути дійсними або припущеними, отримує привілеї або зазнає обмеження у визнанні, реалізації чи користуванні правами і свободами в будь-якій формі, крім випадків, коли таке обмеження має правомірну, об'єктивно обґрунтовану мету, способи досягнення якої є належними та потрібними» (Рішення Конституційного Суду (Перший Сенат) у справі за конституційними скаргами Байбешева Павла Вікторовича, Бурлакової Ольги Олександрівни від 12 липня 2019 року №5р(І), 2019).

Отже, рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 49 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 12 розділу I Закону України «Про внесення змін та визнання такими, що втратили чинність, деяких законодавчих актів України» від 28 грудня 2014 року № 76-VIII від 22 травня 2018 року № 5-р/2018 зазначено таке: «2.3. Конституційний Суд України виходить з того, що статтею 46 Конституції України передбачено право громадян на соціальний захист, включаючи право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом (частина перша); визначено джерела і механізми соціального забезпечення громадян (частина друга); та встановлено, що пенсії, інші види соціальних виплат та допомоги, що є основним джерелом існування, мають забезпечувати рівень життя, не нижчий від прожиткового мінімуму, встановленого законом (частина третя). Наведений зміст права, гарантований статтею 46 Конституції України, узгоджується із її приписами, за якими, зокрема, людина її життя і здоров'я, честь і гідність визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю (частина перша статті 3); кожен має право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг, житло (стаття 48). Конституційний Суд України вважає, що зазначені положення Основного Закону України зобов'язують державу створити ефективну систему соціального захисту різних категорій осіб, яка сприяла б узгодженню рівня їхнього життя з реалізацією права на достатній життєвий рівень для них та їхніх сімей шляхом надання відповідного соціального забезпечення. Заходи соціального захисту мають втілювати ідеї соціальної солідарності та справедливості, бути спрямовані на охорону і захист особи при настанні

можливих соціальних ризиків» (Рішення КСУ у справі за конституційним поданням 49 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 12 розділу I Закону України «Про внесення змін та визнання такими, що втратили чинність, деяких законодавчих актів України» від 28 грудня 2014 року № 76-VIII від 22 травня 2018 року № 5-р/2018).

Проте це рішення Конституційного Суду України від 2019 року було лише номінальним та не містило ґрунтовних посилок на норми міжнародного права.

Системоутворюючою є думка Конституційного Суду України про те, що «держава, виходячи з існуючих фінансово-економічних можливостей має право вирішувати соціальні питання на власний розсуд. Тобто у разі значного погіршення фінансово-економічної ситуації, виникнення умов воєнного або надзвичайного стану, необхідності забезпечення національної безпеки України, модернізації системи соціального захисту тощо держава може здійснити відповідний перерозподіл своїх видатків з метою збереження справедливого балансу між інтересами особи та суспільства. Проте держава не може вдаватися до обмежень, що порушують сутність конституційних соціальних прав осіб, яка безпосередньо пов'язана з обов'язком держави за будь-яких обставин забезпечувати достатні умови життя, сумісні з людською гідністю» (Рішення КСУ у справі за конституційним поданням 49 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 12 розділу I Закону України «Про внесення змін та визнання такими, що втратили чинність, деяких законодавчих актів України» від 28 грудня 2014 року № 76-VIII від 22 травня 2018 року № 5-р/2018).

Вочевидь, що в умовах війни в Україні забезпечення конституційних прав, зокрема соціальних прав, характеризує вразливістю. На думку дослідника Д. Гріма конституційні суди слугують «відповіддю на слабкість конституційного права», захищаючи його від уряду, оскільки самі є незалежними від політики (Grimm, Dieter, 2016).

3. Тлумачення конституційних положень як складова вирішення конституційно-правових конфліктів в умовах воєнного стану.

В умовах воєнного стану дуже важливо звернути увагу на проблематику неправомірного обмеження прав людини в результаті неправильного тлумачення норм права (зокрема, рішень Конституційного Суду України), що викликає в подальшому може викликати конституційні конфлікти.

Виникають диспропорції у реалізації основних прав людини та громадянина, а також свободи особистості, що обумовлене застосуванням ідеї обмеження правового статусу людини, визначеного конституційним правом воєнного часу. У цьому проявляється технічна

функція тлумачення норм Конституції, адже посилання на правову позицію Конституційного суду України (*Рішення Конституційного Суду України від 22.06.2022 № 5-р(II)/2022 у справі за конституційною скаргою Абрамовича Олексія Володимировича щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 2 частини другої статті 40 Житлового кодексу України (щодо дискримінації у реалізації права на житло)*) та практичне застосування доктрини прав людини досить часто створює конфлікти між органами публічної влади та громадськістю (наприклад, для зловживання обмеженням права на свободу пересування та вільний вибір місця проживання для захисту прав інших суб'єктів).

У Рішенні Конституційного Суду України у справі за конституційними скаргами Байбешева Павла Вікторовича, Бурлакової Ольги Олександрівни від 12 липня 2019 року № 5р(І) Конституційний Суд України роз'яснює, що «згідно з частиною першою статті 64 Основного Закону України конституційні права і свободи людини і громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України. Конституційний Суд України вважає, що під правомірним обмеженням конституційних прав і свобод людини і громадянина слід розуміти передбачену Конституцією України можливість втручання держави за допомогою юридичних засобів у зміст та обсяг конституційних прав і свобод людини і громадянина, яке відповідає вимогам верховенства права, потрібності, доцільності та пропорційності у демократичному суспільстві. Метою такого обмеження є охорона основоположних цінностей у суспільстві, до яких належать, зокрема, життя, свобода та гідність людини, здоров'я і моральність населення, національна безпека, громадський порядок» (*Рішення Конституційного Суду (Перший Сенат) у справі за конституційними скаргами Байбешева Павла Вікторовича, Бурлакової Ольги Олександрівни від 12 липня 2019 року №5р(І), 2019*).

Принципи пропорційності і доцільності також проявляються у взаємних діалогах між Конституційним Судом України, Верховним Судом та судами загальної юрисдикції.

Вітчизняний дослідник проблематики вивчення конституційних конфліктів як предмета конституційної конфліктології, суддя Верховного Суду А. Єзеров (*Єзеров А., 2009*) зазначає, що «за панівною нині позицією судів, рішення Конституційного Суду України про неконституційність застосованих судами першої та/або апеляційної інстанції положень нормативно-правового акта не є підставою для скасування Верховним Судом рішень судів першої та/або апеляційної інстанції, оскільки в такому разі суд має застосовувати положення закону, який хоча і визнаний неконституційним, проте був чинним на момент існування спірних правовідносин» (*Єзеров А., 2009*) А. Єзеров підкреслює, що «у разі, коли Конституційний Суд України встановив неконституційність (конституційність) закону,

іншого правового акта чи їх окремого положення, застосованого (не застосованого) судом під час розв'язання справи, і якщо рішення суду в такій справі ще не виконане, то це є підставою для перегляду судових рішень з огляду на виключні обставини відповідно до пункту 1 частини п'ятої статті 361 КАС України. При цьому слід розуміти, що Конституційний Суд України своїм рішенням не робить норму закону неконституційною — він лише констатує її неконституційність. Такий підхід є важливим для правильного розуміння природи перегляду судових рішень за виключними обставинами» (Єзеров А., 2020).

Як слушно зазначає Балинська О.М., «якщо можливі різні інтерпретації тих чи інших положень Конституції України або законів України і ці тлумачення не суперечать Конституції України, вирішувати такі питання, конкретизувати такі положення повинен парламент. У протилежному випадку своїм тлумаченням зазначених положень Конституції або законів України КСУ обмежував би повноваження Верховної Ради України» (Балинська О.М., 2021).

У 2010 році професор М. Савчин, досліджуючи питання конформного тлумачення Конституційним Судом України зробив висновок, що «будь-який акт КСУ має тлумачити з метою забезпечення його внутрішньої узгодженості, оскільки системний спосіб тлумачення імпліцитно передбачає відсутність суперечностей всередині акта, який підлягає тлумаченню. З огляду на це, КСУ опиняється перед дилемою: чи визнавати неконституційним правовий акт або його норму у випадку, якщо він вносить додаткові колізії у зміст норм чинної Конституції України або загрожує єдиному розумінню її положень? Чи можливо тлумачити таку колізію/прогалину у конституційному контексті? І чи буде визнання конституційним цього правового акта виправданим з точки зору правової визначеності (передбачуваності наслідків чинності правових норм) та правомірності очікувань (стабільності законодавства)?» (Савчин М., Марчук В., 2010).

На думку М.Савчина, «за таких умов доречно вести мову про засади конформного тлумачення конституції, оскільки порушені питання досить складно вирішити у рамках традиційного чи динамічного тлумачення. Конформне тлумачення конституції (verfassungskonforme Interpretation/Auslegung, consistent interpretation, la sentence interpretative, reserves d'interpretation) полягає в обранні компромісного варіанта інтерпретації конституційних норм, за яким навіть у випадку виявлення неконституційності положень правового акта, що є предметом конституційного контролю, він визнається чинним у частині, в якій він відповідає конституційним принципам і нормам. Така практика широко розповсюджена у країнах Європи та Північної Америки. Це трапляється у випадках, коли інтерпретоване положення правового акта викликає неоднозначне тлумачення і відповідно до конкретної юридичної ситуації йому надається тлумачення лише у контексті конституційних

принципів і норм. Надалі орган конституційної юстиції не бере до уваги положення правового акта, які є сумнівними з точки зору його конституційності» (Савчин М., Марчук В., 2010).

М. Савчин наводить приклад діяльності Конституційного суду Чеської Республіки, який визнав правомірним «принцип пріоритету конституційного конформного тлумачення перед визнанням нечинним закону: «на основі цього Суд зазначив, що «у ситуації, коли конкретне положення правового акта (pravního predpisu) уможливує два різних тлумачення, причому одне з них відповідає конституційному закону та міжнародним договорам відповідно до статті 10 Конституції Чеської Республіки, а інше – суперечить, не надається висновок про нечинність цього положення. При його вирішенні завданням суду є тлумачення цього положення у конституційно конформний спосіб» (Савчин М., Марчук В., 2010).

Після сплину 14 років варто погодитись із професором М. Савчиним, що зазначене тлумачення Конституції є дискусійним в умовах правової невизначеності та в умовах воєнного стану в Україні.

В умовах воєнного стану потреба захисту основних прав людини виникає із самого факту подолання суперечностей, що їх породила конфліктність суспільства, громадського контролю над діяльністю органів публічної влади і нагальна потреба охорони права та захисту конституційних цінностей (зокрема, в умовах воєнного конфлікту).

Досліджуючи питання компетенції правоохоронних органів та їх значення для захисту прав громадян в умовах війни, професор М. Корнієнко зазначає, що: «саме у праві людина у сучасному суспільстві шукає вирішення тих проблем, що можуть виникати у процесі комунікації з іншими членами соціуму, бачачи у ньому (праві) ефективний засіб регулювання суспільних відносин та розв'язання правових конфліктів» (Корнієнко М. В., 2023).

Також на думку М. Корнієнка «остаточне рішення у юридичному конфлікті, у притягненні винних до юридичної відповідальності приймає саме суд. Образно кажучи, органи кримінального провадження працюють «на суд», у тому значенні, що отримують «первинний матеріал», який розглядається у суді, відповідно до принципу диспозитивності. Тому саме суд за такого підходу має сприйматися як «основний» правоохоронний орган, як один з ключових органів правоохорони, а не «органи внутрішніх справ» чи якісь інші» (Корнієнко М. В., 2023).

У цьому контексті цікавими для дослідження є аргументи, що викладені в Постанові Верховного Суду від 15 січня 2024 року у справі № 240/4317/23 (адміністративне провадження № К/990/30973/23) (Постанова Верховного Суду від 15 січня 2024 року у справі №240/4317/23 (адміністративне провадження № К/990/30973/23) та Постанові Верховного Суду від 30 січня 2024 року у справі № 580/1974/23 (провадження а № К/990/30767/23), що

стосується соціального захисту громадян (індексації грошової суми забезпечення працівників правоохоронних органів та соціальний захист військовослужбовців) (*Постанова Верховного Суду від 30 січня 2024 р. у справі N 580/1974/23; НК/990/30767/3*).

У цих постановах Верховний Суд показав особливу важливість правильного розуміння та застосування рішень Конституційного Суду України в умовах воєнного стану.

Посилання в Постанові від 30 січня 2024 року на рішення Конституційного Суду України в цьому випадку виконує функцію детермінації та оцінки взаємозалежності норм Конституції України та спеціального законодавства таким чином:

«У той же час, у рішенні Конституційного Суду України від 13.05.2015 № 4-рп/2015 у справі № 1-9/2015 Конституційний Суд України дійшов висновку, що положення першого речення частини третьої статті 63 Закону № 2262-ХІІ необхідно розуміти так, що до встановлених виключно законами України нових щомісячних додаткових видів грошового забезпечення відповідних категорій військовослужбовців, на підставі введення яких усі призначені за цим законом пенсії підлягають перерахунку, належать лише надбавки, доплати, підвищення».

В наступному прикладі Постанови Верховного Суду від 15 січня 2024 року сам факт застосування Рішення Конституційного Суду України судами став підґрунтям для впливу на конфліктну ситуацію з метою однакового застосування конституційних положень, а саме:

«Задовольняючи позов, суд першої інстанції, з висновками якого погодився суд апеляційної інстанції, виходив з того, що Конституційний Суд України рішенням у справі щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 4 статті 16 - 3 Закону № 2011 – ХІІ від 6 квітня 2022 року №1-р(П)/2022 у справі № 3-192/2020 (465/20) (далі Рішення КСУ № 1-р(П)/2022) визнав таким, що не відповідає Конституції України (є неконституційним), пункт 4 статті 16 - 3 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» від 20 грудня 1991 року № 2011-ХІІ (далі - Закон № 2011-ХІІ) зі змінами та вказав, що зазначене положення втрачає чинність з дня ухвалення Конституційним Судом України цього Рішення. З огляду на це, суди попередніх інстанцій дійшли висновку, що оскільки момент прийняття оскаржуваного рішення, так і на момент розгляду справи наявне Рішення КСУ № 1-р(П)/2022, відмовляючи у призначенні позивачу одноразової грошової допомоги у відповідності до Порядку № 850, МВС України діяло всупереч нормам чинного законодавства».

Висновки.

В умовах гібридної війни спротив розповсюдженню дезінформації є складовою інформаційної безпеки держави та сприяє інтеграції України до Європейського Союзу та

НАТО. Розв'язання росією війни проти України посягнуло на систему безпеки на європейському просторі, принципи міжнародного правопорядку та конституційний лад в Україні. Відновлення конституційного ладу - найскладніший процес для післявоєнної України. Вже залишається актуальною потреба розробки проєкту закону України «Про засади конституційного ладу», обговорення з громадськістю проблемних питань майбутньої конституційної реформи. Отже, варто вдосконалити норми законодавства України щодо комунікації Конституційного Суду України з громадськістю змін до Конституції України. Констатовано, що до повномасштабного вторгнення Конституційний Суд України ухвалював рішення з геополітичних мотивів, але на даний час діяльність Конституційного Суду України базується на неухильному дотриманні принципів верховенства права, демократії та економічної доцільності. Отже, актуальним залишається формація єдиного уявлення про норми та правила розвитку конституційних явищ у відповіді на звернення громадян в межах подання та звернення до Конституційного Суду України.

Наприклад, питання щодо тлумачення самих рішень та висновків Конституційного Суду України Верховний Суд роз'яснив так, що «неправильним застосуванням норм матеріального права вважається: неправильне тлумачення закону або застосування закону, який не підлягає застосуванню, або незастосування закону, який підлягав застосуванню» (*Постанова Верховного Суду від 15 січня 2024 року у справі №240/4317/23 (адміністративне провадження № К/990/30973/23)*).

«Водночас, колегія суддів зазначає, що адміністративний суд позбавлений повноважень тлумачити рішення Конституційного Суду України, зокрема, шляхом розширення кола осіб, на яких поширюються соціальні гарантії військовослужбовців» (*Постанова Верховного Суду від 15 січня 2024 року у справі №240/4317/23 (адміністративне провадження № К/990/30973/23)*).

У цьому контексті професор Є. Львова зауважує, що «конституційний конфлікт представляє собою напругу в політико-правовому співробітництві суб'єктів конституційно-правових відносин. Однак цей тип конфліктів не завжди стосується аргументів, близьких до права. Конституційний конфлікт може виникнути у випадку формальних неточностей, що виникають через формулювання у праві або порушення конституційних норм» (*Львова Є., 2019*).

Отже, ухваливши вище вказане рішення, адміністративний суд діяв поза своєю компетенцією, створивши суперечність, що може вплинути на конституційний лад, і це рішення стало підґрунтям для конституційного конфлікту та додаткового роз'яснення Верховним Судом.

Таким чином, можна зробити висновок, що доктрина конституційного тлумачення дуже тісно пов'язана із доктриною конституційного конфлікту, адже обидві доктрини базовано на результатах проведення експертизи конституційно-правових актів.

References:

- Бесчастний В., (2021) Внесення змін до Основного Закону України як чинник прискорення європейської інтеграції України. *Збірник матеріалів і тез науково-практичних заходів конституційного тижня*. Частина друга. Київ. Ваїте, 2021. 334 с. С. 48
- Бесчастний В., (2021) Конституційна скарга: трирічний досвід. *Збірник матеріалів I Маріупольського конституційного форуму «Людська гідність та забезпечення прав людини в умовах суспільних трансформацій»*. Київ: ВАІТЕ, 2021. 134 с. С. 26 URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/f/9/517611.pdf> (дата звернення: 10.02.2024)
- Великий енциклопедичний словник, (2007) За редакцією акад. НАН України Ю.С. Шемшученка. К.: ТОВ «Видавництво «Юридична думка»». 2007. 992 с.
- Городовенко В., (2021) Юридичні (правові) позиції Конституційного Суду України у забезпеченні верховенства Конституції України. *Вісник Конституційного Суду України*. №5. 2021. С.35
- Гришук О., (2023) Людська гідність як джерело соціальних прав: розвиток юридичних позицій Конституційного Суду України в умовах воєнного часу. С. 52. URL: <http://surl.li/rfuqp> (дата звернення: 10.02.2024).
- Єзеров А. Детермінація конституційних конфліктів. *Юридична Україна*. 2009. № 6. С. 46 – 49
- Єзеров А. А., (2009) Динаміка конституційних конфліктів. *Часопис Київського університету права*. 2009. № 4. С. 117 – 122
- Єзеров А., (2020) Неконституційність закону як підстава для перегляду судових рішень за виключними обставинами в адміністративному судочинстві. *Вісник Конституційного Суду України*. №3. 2020. С. 113
- За матеріалами офіційного порталу Міністерства Юстиції України: “Офіційне тлумачення Конституції та законів України як одна із форм забезпечення судового захисту прав людини і громадянина Конституційним Судом України”. URL: <http://surl.li/rfuus>
- За матеріалами справи № 2-362/2018(5009/18) № 4-в/2018 від 23 листопада 2018 року (реєстр. № 6236) URL: <https://ccu.gov.ua/docs/2445>
- Конституція України від 28 червня 1996 року, із змінами і доповненнями (із змінами і доп.). <http://surl.li/bisl>
- Корнієнко М. В., (2023) Забезпечення прав людини органами правопорядку в екстраординарних умовах: доктринальний аспект: монографія. Одеса: Видавництво «Юридика». 2023. 170 с. URL: <http://surl.li/rfuvt>
- Лазарович М., Мироненко П., (2024) Московитсько-українська війна (2014-2024 роки): моногр. 4-те вид., переробл. Київ: Політія. 2024. 520 с.
- Львова Є., (2019) Глобальний конституціоналізм: теоретичні підходи та правові виклики до формування (ідеологія та концепт): монографія. Одеса. Фенікс. 2019. 294 с.
- Балинська О.М., (2021) Проблеми тлумачення правових норм: посібник. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2021. 392 с
- Рішення Конституційного Суду України від 12.10.2022 № 7-р(II)/2022 у справі за конституційними скаргами Жиденка Володимира Вікторовича, Петренка Віктора Олексійовича щодо відповідності Конституції України (конституційності) приписів статті 2 Закону України «Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи» від 08.07.2011 р. № 3668-VI (щодо соціальних гарантій для захисників і захисниць України). URL: <https://ccu.gov.ua/dokument/7-rii2022> (дата звернення: 16.02.2024)

Рішення Конституційного Суду України від 22.03.2023 № 3-р(II)/2023 у справі за конституційною скаргою Лазуренка Ігоря Олександровича щодо відповідності Конституції України (конституційності) приписів абзаців четвертого, п'ятого частини другої статті 70 Закону України «Про виконавче провадження», абзаців третього, четвертого частини другої статті 50 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» (щодо гарантованості пенсії, що є основним джерелом існування, не нижче прожиткового мінімуму). URL: <https://ccu.gov.ua/dokument/3-rii2023> (дата звернення: 15.02.2024)

Рішення Конституційного Суду України від 23.12.2022 № 3-р/2022 у справі за конституційною скаргою Мосюрчака Василя Івановича щодо відповідності Конституції України (конституційності) підпункту 1 пункту 2 розділу XI «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України «Про державну службу» від 10.12.2015 р. № 889-VIII (щодо гарантій соціального захисту державних службовців). URL: <https://ccu.gov.ua/dokument/3-r2022> (дата звернення: 10.02.2024)

Рішення Конституційного Суду України (Перший Сенат) у справі за конституційною скаргою Ван Колка Фредеріка Йоганнеса щодо відповідності Конституції України (конституційності) абзацу другого частини шостої статті 481 Митного кодексу України 6 вересня 2023 року № 6-р(І)/2023 URL: <https://ccu.gov.ua/docs/5780> (дата звернення: 15.02.2024)

Рішення Конституційного Суду України (Перший Сенат) від 12 жовтня 2022 року № 8-р(І)/2022 у справі за конституційною скаргою Унуковича Романа Андрійовича щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремого положення абзацу другого частини першої статті 204³ Кодексу України про адміністративні правопорушення. URL: <https://ccu.gov.ua/docs/4543> (дата звернення: 15.02.2024)

Рішення Конституційного Суду України від 07.02.2023 № 1-р/2023 у справі за конституційним поданням 56 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) абзацу третього частини другої статті 22 Закону України „Про повну загальну середню освіту“. URL: <https://ccu.gov.ua/docs/5779> (дата звернення: 16.02.2024)

Рішення Конституційного Суду України (Перший Сенат) у справі за конституційною скаргою Костіни Миколи Васильовича щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення пункту 26 розділу VI „Прикінцеві та перехідні положення“ Бюджетного кодексу України від 13.09.2023 7-р(І)/2023. URL: <https://ccu.gov.ua/docs/6341> (дата звернення: 16.02.2024)

Рішення Конституційного Суду України від 22.06.2022 № 5-р(II)/2022 у справі за конституційною скаргою Абрамовича Олексія Володимировича щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 2 частини другої статті 40 Житлового кодексу України (щодо дискримінації у реалізації права на житло). URL: <https://ccu.gov.ua/dokument/5-rii2022> (дата звернення: 11.02.2024)

Рішення Конституційного Суду України від 27.12.2022 №4-р/2022 у справі за конституційним поданням 49 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про внесення зміни до статті 12 Закону України „Про свободу совісті та релігійні організації“ щодо назви релігійних організацій (об'єднань), які входять до структури (є частиною) релігійної організації (об'єднання), керівний центр (управління) якої знаходиться за межами України в державі, яка законом визнана такою, що здійснила військову агресію проти України та/або тимчасово окупувала частину території України» (справа щодо повної назви релігійних організацій). URL: <https://ccu.gov.ua/docs/5777> (дата звернення: 22.02.2024)

Рішення Конституційного Суду України справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання) від 2 листопада 2004 року N 15-рп/2004 URL <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-04#Text>

Рішення Конституційного Суду (Перший Сенат) у справі за конституційними скаргами Байбешева Павла Вікторовича, Бурлакової Ольги Олександрівни від 12 липня 2019 року №5р(І), 2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va05p710-19#Text>

Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 49 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 12 розділу І Закону України "Про внесення змін та визнання такими, що втратили чинність, деяких законодавчих актів України" від 28 грудня 2014 року № 76- VIII від 22 травня 2018 року № 5-р/2018 URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-18>

Рішення у справі за конституційним поданням 49 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 12 розділу І Закону України "Про внесення змін та визнання такими, що втратили чинність, деяких законодавчих актів України" від 28 грудня 2014 року № 76- VIII від 22 травня 2018 року № 5-р/2018 URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-18>

Закон України «Про правовий режим воєнного стану» від 12.05.2015 № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення: 19.02.2024)

Савчин М., Марчук В. (2010) Конформне тлумачення Конституції та забезпечення єдності правової системи в діяльності Конституційного Суду України. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2010. № 11. С. 44-52.

Совгиря О., (2023) Верховенство права в умовах війни: виклики для конституційного судочинства України. II Маріупольський конституційний форум «Візія майбутнього: конституційний вимір повоєнного відновлення України та європейської інтеграції»: збірник матеріалів і тез (м. Київ, 6 жовтня 2023 р.). Київ: ВАІТЕ, 2023. 176 с. С.141

Указ Президента України від 26 листопада 2018 року №393/2018 «Про введення воєнного стану в Україні». URL: <https://www.president.gov.ua/documents/3932018-25594>

Указ Президента України від 24 лютого 2022 року №64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні». URL: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397>

Grimm Dieter, (2016) Constitutions, Constitutional Courts, and Constitutional Interpretation at the Interface of Law and Politics, *Constitutionalism: Past, Present, and Future* (Oxford, 2016; online edn, Oxford Academic, 20 Oct. 2016), <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780198766124.003.0009>, accessed 26 Feb. 2024